

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационния труд на доц. д-р Стела Милчева Дончева, за придобиване на научната степен „доктор на науките“ по област на висше образование 2. Хуманитарни науки от професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност *Археология* (Средновековна археология XI-XV век).

Рецензент: проф. д-р Стоян Витлянов

Представеният от доц. д-р Стела Милчева Дончева комплект с материали на хартиен носител и в pdf електронен вариант е съобразен със *Закона за развитието на академичния състав в Република България (ЗРАСПБ)* и съответния *Правилник на ШУ „Епископ Константин Преславски“*. Приложени са следните документи:

1. Заявление по образец до ректора на ШУ за разкриване на процедура за публична защита на дисертационен труд на тема *„Производството на художествен метал в Ранносредновековна България (по данни на находките)“* за придобиване на научната степен „доктор на науките“;
2. Автобиография по европейски формат;
3. Копие на дипломата за образователната и научна степен - "доктор";
4. Копие на Удостоверение за заемане на академичната длъжност „доцент“;
5. Препис-извлечение от протокола на заседанието на Катедрата по История и археология, от вътрешното обсъждане на дисертационния труд;
6. Справка за приносните моменти в дисертационния труд;
7. Справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет;
8. Списък на избрани публикации по темата на дисертационния труд и копие на публикациите;
9. Декларация за авторство;
10. Автореферат.

От приложената документация става ясно, че всички изисквания и срокове по провеждането на процедурата за публична защита на дисертационния труд на доц. д-р Стела Дончева са спазени.

Доц. д-р Стела Дончева е добре позната на археологическата гилдия, с разностранните проблеми на нейните занимания в областта на ранносредновековната археология. Родена е на 17 май 1972 г. в гр. Шумен. През 1996 г. завършва висше образование в Шуменския университет с образователно-квалификационна степен магистър по специалност *„Български език и история“*. През 2002 г. в същия университет завършва магистърска степен по *„Теология“*. През 2000 г. успешно защитава пред ВАК дисертация на тема: *„Принципи и интерпретация на плановете и*

обемна постановка на кръстокуполните църкви във Велики Преслав" и получава образователната и научна степен „доктор“ по научната специалност „Археология“. От 2002 г. започва работа в Регионален исторически музей - Шумен, като завеждащ отдел „Средновековна археология“ и Историко-археологическия резерват „Шуменска крепост“. В това си качество, тя се занимава със специфична музейна дейност: работа по фондовете, организиране на изложби и поддръждане на експозиции, участие като експерт в комисии и други задачи свързани с музейната дейност. През 2011 г. спечелва конкурс за „доцент“ по средновековна археология при НАИМ - БАН, Филиал Шумен. От 2015 г. е избрана за негов ръководител, длъжност която заема успешно и до днес. Участва последователно в теренни археологически обхождания и редовни археологическото проучвания, на които е научен ръководител, в землищата на селата Златар, Надарево и Новосел. Автор е на достатъчен брой научни публикации и монографични изследвания свързани с дисертационния труд; участва в научно-изследователски проекти и в национални и международни научни форуми. Изброените дейности съпътстващи приложената документация вярно отразява академичната кариера и научното развитие на дисертантката.

Избраната тема е изключително актуална, тъй като през последните години се натрупаха много нови данни за тази твърде интересна група от ремъчни гарнитури. Встрани от вниманието на изследователите оставаха обаче, редица въпроси свързани с типологията на готовите изделия, технологията на тяхната изработка, използвания инструментариум, както и химическия анализ на изходната суровина. Предлаганата дисертация запълва отчасти тази празнота.

Интересът на доц. Ст. Дончева към металните изделия, датира още от 2004 г.,когато тя с едно съобщение за орнаменталната украса на ранносредновековната българска металопластика дебютира на страниците на сборник Преслав (т. 6). Може би тогава тя се влюбва в тази интересна тема, която впоследствие се превръща в трайна цел на нейните научни дирения. През годините на професионално израстване следват много статии посветени на метала. В приложеният списък с подбрани публикации по темата на дисертационния труд са посочени 16 статии излезли от печат, четири от които на английски език. Едновременно с това доц. д-р Дончева отпечатва и три монографии (едната от които в съавторство). Прави впечатление, че всички публикации целенасочено са свързани с отделни части от дисертационния труд, което говори за траен интерес у доц. д-р Дончева към разглежданата проблематика. Всъщност тази дисертация е най-същественото достижение в досегашната изследователска и

публикационна дейност на дисертантката.

Дисертационният труд е оформен по правилата и е изготвен самостоятелно от автора въз основа на богата литература, включваща множество източници на български и английски език. Текстът е развит в рамките на впечатляващите 943 страници, структуриран в увод, изложение в две части с общо седем глави, заключение, списък на използваната литература, списък на съкращенията, три приложения, включващи илюстративния материал по текста. Няма да се спирам на целесъобразността на структурата на дисертацията по която имам известни резерви. Ще отбележа само, че оформеното по този начин съдържание в две текстови части и отделно всяка част на глави с много точки, подточки и параграфи (само те са в обем 5 стр.) тежи като информация, не улеснява четящия, и до известна степен създава впечатление за несинхронност, търсене на обем и отдалечаване от задачите на изследването.

По отношение на заглавието, така формулирано, е твърде претенциозно и не се покрива със съдържанието. Голямото разминаване според мен е в заявеното териториално пространство (Ранносредновековна България) и от друга страна обявените за изследване само три производствени центъра Новосел, Надарево и Златар. Второто разминаване е в заявения предмет на изследване - художественият метал. В действителност в текста се разглеждат само коланните гарнитури и още една малка група византийски бронзови монети от X в. Началото и начинът за проучването на художествения метал в неговото богато разнообразие, беше поставено с големия докторат на проф. Ст. Станилов „*Художественият метал на езическа България (VII-IX в.)*“. По презумпция дисертационният труд на доц. Дончева би следвало да обхване евентуално следващият период - X в., при това разглеждайки цялата номенклатура от ювелирни изделия. В този си вид, заявеното заглавие не отговаря на предложеният текст и би било хубаво да бъде коригирано. Като вариант бих предложил следното заглавие: „*Производството на художествен метал в ранносредновековна България (по примера на находки от Новосел, Надарево и Златар)*“.

В увода на изследването (с. 6 -12) е посочена актуалността на темата, целите и задачите; хронологическият и териториален обхват; източниците на информация и методиката на изследването. В тази част, а и по-нататък в текста, не забелязах историографски преглед по заявената тема. Човек остава с предубеждението за липсата на осведоменост на автора. А именно историографският преглед е мястото, където се откроят различните тенденции в изследваната проблематика. Тук би следвало да се направи и обзор на състоянието на археометричните проучвания в

България и оттам да се обоснове необходимостта от подобно изследване и важността на разработваната тема.

Първа част според предложената структура на дисертацията е посветена на производствените центрове в региона на Преслав. Тя се състои от три глави посветени на ремъчните гарнитури, на техния елементен състав, на суровините от които са изработени, и на края на реконструкцията на готовите изделия. Всъщност тази глава е най-важна като археологически принос до който достига дисертантката.

Разглеждайки продукцията от Новосел, Златар и Надарево, Дончева приема, че откритите там находки от ремъчни гарнитури, които надминават 3000 броя са достатъчен и сигурен ориентир *„за очертаването на общите тенденции в производството на метални изделия през този период“*(с. 14). Това заключение според мен е пресилено. Голямото количество находки не винаги може да бъде сигурен аргумент, на чиято база да се правят изводи за характера на производството на ремъчни гарнитури за цялата територия на Ранносредновековна България. Макар, че тези находки са стандартизирани, винаги има специфични различия, които са в резултат на технология, материал, украса, типология, функционално предназначение или други съществени признаци.

Приемливи обаче са разсъжденията на доц. д-р Ст. Дончева по отношение на типологическата класификация на разглежданите находки, макар че самата авторка на места показва известно колебание при съставянето на използваната от нея типологична рамка. Тука веднага искам да отбележа, че типологизирането и класифицирането е един труден теоретичен въпрос за всички науки в това число и в археологията. Труден донякъде се оказва този проблем и за авторката, която коректно отбелязва на стр. 30, че *"изложението е далеч от претенциите за класификация и строго установена схема "*. Това което затруднява дисертанката е, че в литературата има много предложени типологии и класификации, но все още няма нито една общопризната теория. В случая доц. д-р Дончева се е опряла на широко разпространените, но вече остарели типологии на археологически находки, изработени от проф. Юлия Леонидовна Щапова и особено на проф. Василий Алексеевич Городцов, чието първо издание на *„Типологическият метод в археологии“* датира от 1927 г.

В обобщеното представяне на коланните гарнитури от Новосел, Златар и Надарево, доц. д-р Дончева се е постарала донякъде да избегне безкрайното им разделяне - видовете на типове, типовете на подтипове, подтиповете на варианти, вариантите на разновидности и т. н. което само по себе си може да доведе, както тя

правилно отбелязва, до объркване и неяснота в хода на изложението.

Глава втора от първа част е посветена на елементния състав на суровините и изработените от тях изделия. Химическият и минералният състав на рудите и металите е от особено важно значение за качествата на готовата продукция. Наличието или отсъствието, дори и в незначителна степен на даден елемент може коренно да промени физичните свойства на готовото вече изделие. Тази особеност е една от причините, дисертантката да обърне специално внимание на минералогията и геохимията на различни рудни находища у нас, и едновременно с това да предложи количествен елементен анализ на част находките от проучваните от нея производствени центрове. Важно е, че едновременно с това тя изказва предположения, кога даден метал е нарочно внесен в медната сплав или неговото наличие е в резултат от преработката на съответната рудна суровина.

Глава трета „Реконструкция на коланните гарнитури“ би следвало да премине преди частта на химическите изследвания. Предложените в нея реконструкции на различните видове коланни гарнитури според мен са приемливи и заслужават внимание. В повечето случаи те са направени на базата на богат сравнителен материал с находки от България, Румъния, Молдова, Югоизточна Европа и Евразия. Това говори освен за всичко друго и за добро познаване на археологическия материал в широк географски ареал.

Втората част на дисертацията е посветена на технологията и практиката на ювелирното производство през средновековието. Първите две глави от тази част разглеждат рудодобива и металургията, както и строежа и свойствата на металите и сплавите, използвания инструментариум и използваната технология. Тук е мястото да отбележа, че избраната интердисциплинарност на темата, е до известна степен рисковано начинание, тъй като провокира специални инженерни познания в различни области на рудодобива, металургията и други дисциплини от металознанието. За да работиш по такава тема и да напишеш дисертационен труд с интердисциплинарно звучене трябва да имаш известно научно самочувствие. Въпреки трудността на този подход, доц. д-р Дончева успява да обедини в добре функционираща сплав, възможностите на историческата, археологическата и физико-химическата наука за постигане на целите на своето изследване.

Разбираемо е, че получените резултати от аналитичните изследвания, са дело на лабораторните специалисти. Тяхното интерпретиране обаче, е извършено от автора на дисертацията, което е показател за усвояването на тази трудна за археолозите материя.

Няма никакво съмнение, че дисертантката познава много добре състоянието на проблема и умело вплита резултатите от тези изследвания в интерпретацията на археологическия материал. За тяхното цялостното и системно описание е привлечен обилен сравнителен материал.

Похвално е участието на дисертантката в колектива на европейският проект *CHARIZMA* за съхранение, консервация и изследване на европейското културно наследство (*Проект РАМОМВ (Production of artmetalobjects in Medieval Bulgaria)*). Страни по проекта са ИЯИЯЕ (Институт за ядрени изследвания и ядрена енергетика), БАН и РИМ - гр. Шумен, в рамките на който е реализиран количествения елементарен анализ на коланни гарнитури от трите археологически обекта. За целта Дончева е предложила 120 проби, които са били подложени на високочувствителен енергодисперсионен елементарен анализ. Методът е процес при който ускорени заредени частици, най-често протони, бомбардират определено място от образеца, инициирайки излъчването на специфични за всеки елемент рентгенови лъчи. По тяхната енергия се определя елемента, а по интензитета им - съответно неговото количество. Анализите са проведени на протонния ускорител в Института за ядрени изследвания *Атомикина* УАН в Дебрецен, Унгария. Според доц. д-р Ст. Дончева, този метод РИХЕ-метод (*particle induced x-ray emission*), се използва за пръв път за изследване на археологически находки от България. Неговата същност и значение са професионално интерпретирани от дисертантката.

Доколкото мога да преценя като съдържание и обем, съотношението на аналитичната част от дисертационния труд, спрямо археологическата, е в полза на аналитичната. Би било добре съотношението да бъде обратно, предвид претенцията на доц. д-р Ст. Дончева за научна степен в областта на научната специалност „Археология“. Според мене работата само би спечелила, ако тази част от дисертацията, бъде прецизирана и дисертантката се съсредоточи по-скоро върху нейната археологическата интерпретация, за която тя е най-добре подготвена.

Интересни са и заслужават внимание изказаните работни хипотези за центровете на добив на рудата и пътищата на разпространение на различните видове цветни метали като мед, злато, калай, сребро и др., които участват в състава на художествения метал. Авторката познава отлично теоретичният контекст и емпиричната основа на коланните гарнитури, на базата на които осъществява поставените изследователски цели. Използваните източници са на четири езика и обхващат достатъчно широк предметен и дисциплинарен спектър.

Няма да е пресилено ако кажа, че дисертацията е написана с творчески ентузиазъм, в който личи компетентност и познания в областта на художествения метал. Много моменти в нея свидетелстват, че авторката притежава в голяма степен наблюдателност и конструктивизъм, който и помага да вижда по нов начин проучвания материал и да прави необходимите заключения от използваната обширна литература - наша и чужда. Езикът на доц. д-р Дончева е академичен, без езикови неточности. Изложението е аналитично, умело са използвани исторически и интердисциплинарни методи. Като цяло, работата се характеризира с добро аргументиране на защитаваните научни разбирания. Към достойнствата на труда бих добавил, добре подредения каталог на анализирания образци, който много добре допълва текстовата част и допринася за правилното и точно осмисляне на поставените задачи. Адмирации заслужават и точните интерпретации на изключително обемния археологически материал, умело овладян от авторката на дисертацията. Впечатляващ е списък на използваната литература, от който се вижда, че наред с изследванията на българските учени, дисертантката познава и цитира много водещи западни и руски учени. За изследователя само да прочете всичко написано от тях е изпитание, камо ли да го осмисли и използва за доказване на конкретна научна теза. Според мене Дончева се е справила и с това предизвикателство.

Запознат съм с автореферата, който е написан по правилата и достоверно отразява съдържанието на дисертацията. Не забелязах допълнително включени в неговият текст добавки с цел да се запълнят пропуски във фактологията и изводите на дисертационния труд. Резюмирайки основните моменти от дисертацията, за мен авторефератът е по-скоро преразказ, отколкото синтез на постигнатите цели.

В заключение искам да заявя, че представената дисертация е завършен научен труд, в който са постигнати поставените от автора цели. Направените забележки са по-скоро препоръки, с които бих желал авторката да се съобрази при бъдещо отпечатване на дисертацията. Изложените дотук факти и обстоятелства, са достатъчно основание да дам положителна оценка и да предложа на уважаемото научно жури, да присъди на доц. д-р Стела Милчева Дончева, най-високата научна степен „доктор на историческите науки“.

10.08.2020

Проф. д-р Стоян Витлянов